

Marina Putnik
Knjižnica Božidara Adžije, Knjižnice grada Zagreba
marina.putnik@kgz.hr

ISSN 1845-2434
[CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Interkulturene kompetencije u suvremenim multikulturalnim društvima i obrazovanje knjižničara¹

Intercultural competences in contemporary multicultural societies and librarian education

Stručni rad

Sažetak: Rad se bavi interkulturalnim kompetencijama i važnošću posjedovanja istih kod pojedinaca u suvremenim multikulturalnim društvima. Također, rad se u kontekstu interkulturalizma osvrće i na potrebu obrazovanja knjižničara za stjecanje interkulturalnih kompetencija potrebnih za rad s korisnicima u kulturno različitim društvima kakvo je i hrvatsko društvo. U svrhu navedenog u radu je prikazan kratki pregled osnovnih pojmova i pristupa potrebnih za definiranje i razumijevanje interkulturalnih kompetencija na kojima se temelji koncept interkulturalizma, odnosno kulturni model interkulturalnosti, ukoliko je on preferirani model uređivanja međukulturalnih odnosa u nekom multikulturalnom društvu. Obrazovanje knjižničara, javnih kulturnih djelatnika, za stjecanje interkulturalnih kompetencija, nameće se kao imperativ u multikulturalnim društvima pa tako i u hrvatskom društvu, čemu u prilog govore i podaci istraživanja iz 2016. provedenog na hrvatskim knjižničarima.

Ključne riječi: interkulturalizam, interkulturalne kompetencije, multikulturalizam, obrazovanje knjižničara

Abstract: The paper deals with intercultural competencies and the importance of having them among individuals in contemporary multicultural societies. Also, in the context of interculturalism, the work explores the need for the education of librarians in acquiring the intercultural competencies that are necessary for working with users in culturally diverse societies such as the one in Croatia. For the purpose of the aforementioned, the paper

¹ Dijelovi ovog rada prethodno su objavljeni 2019. godine u autoričinu doktorskom radu *Knjižnice i kulturna različitost: uloga narodnih knjižnica u promicanju interkulturalnih vrijednosti u Republici Hrvatskoj* Sveučilišta u Zadru. URL: <https://dr.nsk.hr/islandora/object/unizd%3A3532> (2024-10-28)

provides a brief overview of the basic terms and approaches necessary for defining and understanding intercultural competencies on which the concept of interculturalism is based, i. e., the cultural model of interculturality, if it is, the preferred model for regulating intercultural relationships in a multicultural society. The education of librarians and public cultural workers for the acquisition of intercultural competences is imposed as an imperative in multicultural societies as supported by the data of a 2016 survey conducted on Croatian librarians.

Keywords: interculturalism, intercultural competences, multiculturalism, librarian education

1. Umjesto uvoda

1.1. Interkulturalizam i multikulturalizam: dva različita koncepta

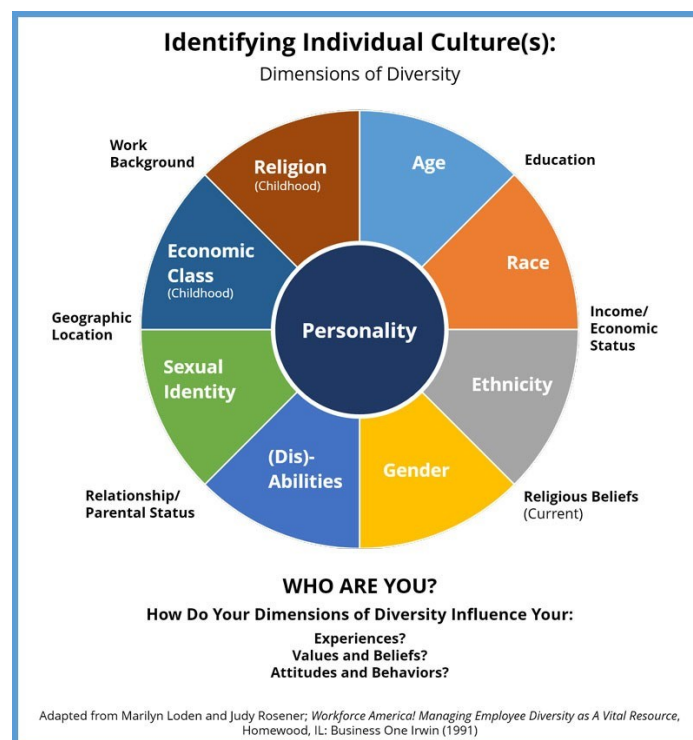
Teorijski koncept u ovom radu oslanja se na razlikovno tumačenje pojmova interkulturalizam, multikulturalizam i transkulturalizam² te pojmova interkulturalnost, multikulturalnost i transkulturalnost. Razlikovanje ovih pojmova tumačimo prema Jadranki Čačić-Kumpes koja kaže da uvođenjem pojmova multikulturalnost, interkulturalnost i transkulturalnost oni „postaju osnove prijepora novoga gledanja na to kako se postaviti prema činjenici kulturne pluralnosti. Pritom se teoretičari nastoje odmaknuti od pojmova multikulturalizma, interkulturalizma i transkulturalizma, koji ili denotiraju kulturne politike čiju provedbu kritiziraju ili konotiraju ideološku obojenost, zbog čega se radije koriste pojmovima multikulturalnost, interkulturalnost i transkulturalnost.“ (Čačić-Kumpes i Kumpes, 2008: 215). Drugim riječima, pojmove interkulturalizam, multikulturalizam i transkulturalizam karakterizira pripadnost određenim „kulturnim i identitetskim politikama“ (Čačić-Kumpes, 2004: 145), dok se za suvremena društva može reći da glede razvoja i uređivanja međukulturnih odnosa „teže uglavnom dvama modelima, multikulturalnosti i interkulturalnosti“ (Čačić-Kumpes, 1992: 37). Naime, dok multi/inter/transkulturalizme možemo shvatiti kao pojmove koji se odnose na određene kulturne politike, istodobno multi/inter/transkulturalnost možemo shvatiti kao modele prema kojima pojedina multikulturalna društva razvijaju i uređuju odnose među kulturama. U kontekstu ovakve terminološke distinkcije između interkulturalizma kao kulturne politike te interkulturalnosti koja se odnosi na društveno stanje govorimo i o interkulturalnom pristupu kulturnim razlikama ili primjerice stavovima o kulturnoj različitosti. Stoga će ovaj rad razlikovati

² Koncept transkulturalizma razvija se kao kritika na multikulturalizam te na interkulturalizam. Interkulturalizmu se zamjera njegovo shvaćanje kultura kao izoliranih „otoka“ koje onda tendiraju neizbježnom sukobu pa se u fokus modela interkulturalnosti stavlja nužnost iznalaženja načina za prevladavanje tih sukoba. Multikulturalizmu se pak tradicionalno zamjera koegzistencija pripadnika različitih kultura, hijerarhijski odnos između većinske i manjinskih kultura te izostanak interakcije među pripadnicima različitih kultura. Za razliku od njih bit transkulturalnosti je u nestajanju klasičnih kulturnih granica te u dinamičnoj prirodi kulture, točnije u njezine sklonosti promjenama kroz miješanje i prožimanju glavnih kulturnih obilježja. Glavni predstavnik ovog pristupa je filozof Wolfgang Welsch.

multikulturalizam i interkulturalizam kao dva koncepta na temelju kojih se nastoji regulirati kulturnu različitost u nekom multikulturalnom društvu, a prema prethodno navedenim kriterijima.

U kontekstu interkulturalizma rad se osvrće i na interkulturalni odgoj i obrazovanje kao temelj za izgradnju tolerantnijeg društva, koje podržava i promiče kulturnu različitost vlastitih pripadnika. Smisao tolerancije u ovom kontekstu jest prihvaćanje različitosti kao kulturno poželjne vrijednosti bez stvaranja negativnog društvenog ozračja za pojedince pripadnike manjinskih kulturnih skupina. Nedostatak tolerancije za kulturne različitosti, kako pojedinaca tako i cijelih grupa, nerijetko može rezultirati društvenim sukobima te eskalirati u nasilje. Naglasak u sklopu ovih teorijskih razmatranja stavljen je i na ulogu knjižničara u narodnim knjižnicama multikulturalnih društava, kakvo je i hrvatsko društvo. Uloga knjižnica, a osobito narodnih knjižnica, u takvom društvenom okruženju je da u skladu s društvenim i tehnološkim mijenama razvija vlastite službe i usluge s ciljem utvrđivanja inkluzivnog društva te pružanja informacijskih usluga korisnicima *sada i ovdje*.

Cilj je ovog rada ukazati na potrebu za specifičnim znanjima knjižničara, odnosno na potrebu dodatnog interkulturalnog obrazovanja knjižničara u suvremenim multikulturalnim društvima kakvo je i hrvatsko društvo. Drugim riječima, rad s pripadnicima pojedinih manjina zahtijeva interkulturalno kompetentnog knjižničara, a to je osoba koja je sposobna da „vidi” odnos između različitih kultura, koja ima sposobnost medijacije, interpretacije, kritičkog i analitičkog razumijevanja svoje i tuđe kulture te interkulturalnog komuniciranja” (Prema Mrnjajus, Rončević i Ivošević, 2013: 78–79.).

Slika 1. Kulturni identiteti i kultura

2. Obrazovanje knjižničara

Obrazovanje knjižničnih djelatnika kao i njihovi različiti kulturni identiteti (slika 1) u velikoj mjeri utječu na njihovu percepciju potreba korisničke populacije narodnih knjižnica u pojedinim lokalnim zajednicama kao i percepciju društvenih problema zajednice u cjelini. Osobna percepcija knjižničara u velikoj mjeri određuje i njihovo djelovanje u vlastitoj zajednici i to kroz razvoj i realizaciju knjižničnih programa i usluga. Stoga interkulturno educiran knjižničar mora posjedovati interkulturene kompetencije i biti sposoban osigurati preduvjete za interkulturnu komunikaciju. Prema Ustavu Republike Hrvatske u hrvatskom društvu žive i djeluju 22 nacionalne manjine koje imaju i svoje informacijske potrebe usmjerene prema narodnim knjižnicama. Interkulturni i multikulturni knjižnični programi, osim što su po svojoj namjeni predviđeni za sudjelovanje svih građana neke lokalne zajednice u kojoj pojedina narodna knjižnica djeluje, moraju sadržavati teme koje se odnose na prevladavanje predrasuda prema kulturnim različitostima te promicanje interkulturene komunikacije. Odnosno, to bi značilo da se sadržaji interkulturnih knjižničnih programa, ukoliko oni postoje, odnose na aktivnosti koje su usmjerene na prihvaćanje i toleriranje kulturne različitosti, prevladavanje predrasuda prema pojedinim društvenim skupinama u društvu, promicanje interakcije i interkulturnog dijaloga između pripadnika socijaliziranih u različitim kulturnim tradicijama, poticanje usvajanja stavova koji usmjeravaju prema poimanju kulturnih različitosti kao potencijalnih društvenih prednosti za razvoj demokratskog društva koje u fokusu ima brigu o poštivanju ljudskih prava. Drugim riječima, jedinstvena interkulturna dimenzija knjižnične djelatnosti treba se ogledati u stavljanju naglaska više na društvenu ulogu narodnih knjižnica kao promicatelja tolerancije, dijaloga, ljudskih prava te demokratskih vrijednosti među korisnicima, ali i ostalim građanima zajednice u kojoj knjižnica djeluje.³ U skladu s navedenim zahtjevima multikulturalnih zajednica, *Smjernice za knjižnične usluge za multikulturalne zajednice* (2010) (u daljnjem tekstu *Smjernice*) donose preporuku prema kojoj bi osoblje neke knjižnice pa tako i narodne knjižnice, trebalo odražavati demografsku strukturu zajednice u kojoj knjižnica djeluje. Ove *Smjernice* donose preporuke i za osoblje koje treba posjedovati komunikacijske sposobnosti i vještine te znanja o međukulturnoj komunikaciji koja se smatraju obaveznima.

Suvremene knjižnice, osobito one narodne, prema svom poslanju i namjeni počevši od devedesetih godina prošlog stoljeća profiliraju se sve više kao društvene institucije s otvorenim i jednakim pristupom najširoj populaciji korisnika bez obzira na njihove pojedinačne razlike i potrebe. Knjižničari kao informacijski stručnjaci, od kojih većina posjeduje formalno obrazovanje iz raznih društvenih i humanističkih znanosti izloženi su složenim zahtjevima korisnika koji pripadaju različitim društvenim skupinama te posjeduju

³ Takvi primjeri dobre prakse provođenja kontinuiranih interkulturnih knjižničnih programa jesu primjerice programi koje provode narodne knjižnice u Puli, Daruvaru i Koprivnici.

različit kulturni kapital. U skladu s navedenim, posve je očekivano da tijekom zadnjih desetljeća i knjižnična znanost pridaje značaj razvoju i proučavanju knjižnica kao društvenih institucija važnih za kulturni razvoj i napredak kako pojedinaca tako i društva u cjelini. U skladu s tim knjižničarska struka donijela je i niz ključnih dokumenta, primjerice UNESCO-ov manifest za narodne knjižnice, Glasgowsku deklaraciju o knjižnicama, informacijskim službama i intelektualnoj slobodi, Aleksandrijski manifest o knjižnicama - informacijsko društvo na djelu, i druge koji objašnjavaju i definiraju ulogu knjižnične djelatnosti, osobito narodnog knjižničarstva unutar konteksta društvenog razvoja. Ključan dokument koji narodne knjižnice definira kao važne društvene institucije jest *UNESCO-ov Manifest za narodne knjižnice* iz 1994. godine. Navedeni Manifest ističe značajnost kulturne različitosti, odnosno značajnost otvorenog i jednakog pristupa svim korisnicima bez obzira na njihove pojedinačne razlike kao i jaču senzibilizaciju na razini pružanja usluga onim korisnicima „koji se iz bilo kojeg razloga ne mogu služiti redovitim uslugama i građom, na primjer za pripadnike jezičnih manjina, osobe s tjelesnim oštećenjima, bolesnike u bolnicama ili zatvorenike.” (UNESCO-ov Manifest za narodne knjižnice, 1994.). Zbog kontinuiranih migracija koje su u stalnom porastu, knjižničari mogu biti u doticaju s populacijom sa širokog geografskog područja, dok su knjižnice, osobito narodne zbog svoje otvorenosti i dostupnosti različitoj populaciji korisnika istodobno, idealna mjesta okupljanja. Drugim riječima, knjižnice su mjesta okupljanja gdje se ljudi bez obzira na društveno porijeklo i status mogu susresti i upoznavati te ostvarivati međusobne socijalne interakcije (slika 2). Ovakva društvena uloga knjižnica pred knjižničare postavlja trajnu zadaću obrazovanja radi stjecanja interkulturalnih kompetencija te interdisciplinarnog pristupa⁴ u svim knjižničnim aktivnostima i programima. Možemo reći da knjižnice koje posluju u suvremenim društvima otvaraju bogat dijapazon istraživačkih pitanja i tema u području društvenih znanosti kojima pripada i knjižnična znanost, što zahtijeva interdisciplinarno obrazovanog te interkulturalno kompetentnog knjižničara.

⁴ Kad govorimo o interdisciplinarnosti onda pod tim ovdje podrazumijevamo definiciju američkog National Science Foundationa (NSF), koji navodi da je „interdisciplinarno istraživanje način istraživanja timova ili pojedinaca koji integriraju informacije, podatke, tehnike, alate, perspektive, koncepte i/ili teorije dviju ili više disciplina ili tijela specijaliziranih znanja radi unapređenja temeljnog razumijevanja ili rješavanja problema čija rješenja su izvan granica jedne discipline ili područja jedne istraživačke prakse”. (National Science Foundationa, 2023.)

Slika 2. Prostori knjižnica kao inter/ multikulturalna središta

2.1. Od interkulturalnog obrazovanja do istraživanja u interkulturalnom okruženju

Bilo da se istražuju čitateljski trendovi u multikulturalnim društvima ili pak da se pokušavaju identificirati opći interkulturalni trendovi u knjižnicama ukoliko oni postoje ili načini njihova prezentiranja korisnicima knjižnica u nekoj lokalnoj zajednici u kojoj knjižnica djeluje, uvijek je potrebno obratiti pozornost na nekoliko ključnih parametara prilikom izrade nacrtu istraživanja. Premda je timski rad ključan i preferiran u području interkulturalne istraživačke djelatnosti, ipak bi voditelji specijaliziranih programa istraživanja (u ovom primjeru multikulturalnih i interkulturalnih programa) u knjižnicama trebali biti stručnjaci iz područja knjižničarstva, ali i eksperti za područje u kojem se provodi istraživanje, odnosno za područje kulturnih javnih politika. Također, spomenuti stručnjaci trebaju biti direktno uključeni u realizaciju tih programa u svojim knjižnicama od inicijalne ideje do pisanja završnog izvještaja kao i u procese odlučivanja u smislu donositelja odluka važnih za formiranje i realizaciju programa i istraživanja. Osim u istraživačkoj djelatnosti, interdisciplinarni pristup potreban je i u provođenju aktivnosti i programa s obzirom na temeljno obrazovanje knjižničara. U knjižničarskoj istraživačkoj praksi, ali i prilikom realizacije knjižničkih programa i aktivnosti u multikulturalnom okruženju, nerijetko se može naići na nesmotrenu, pa i pogrešnu upotrebu termina, definicija ili parametara pojedinih kulturnih modela, ukoliko knjižničari koji se bave ovim društveno osjetljivim temama nisu kvalitetno educirani iz područja javnih kulturnih politika, bilo na akademskoj razini ili kroz druge oblike obrazovanja ili cjeloživotnog učenja. Drugim riječima, kvalitetan rad u području javnih kulturnih politika, multi/iter/transkulturalizma odnosno multi/interi/

transkulturalnosti, kulturnih modela koje one zagovaraju, zahtijeva i multikulturalno i interkulturalno kompetentnog knjižničara/ku, jer su manjinske skupine ranjive i osjetljive društvene skupine⁵. Zato je u komunikaciji s pripadnicima manjina potrebno biti interkulturalno kompetentan te osjetljiv, odnosno educiran i pažljiv u svim segmentima interakcije s pripadnicima manjinskih skupina. Svaka komunikacija s pripadnicima ranjivih skupina zahtijeva educiranog stručnjaka koji će prije svega voditi brigu o uporabi termina kojima ostvaruje interakciju s pojedincima ili grupom.⁶

2.2. Obrazovanje knjižničara za stjecanje interkulturalnih kompetencija: razlikovanje koncepta multikulturalizam i interkulturalizam

Kad govorimo o potrebi interkulturalnog obrazovanja knjižničara, onda je zanimljivo spomenuti i rezultate istraživanja iz 2016. godine⁷ u kojem su sudionici bili hrvatski knjižničari. Tako su odgovori ispitanih knjižničara u spomenutom istraživanju ukazivali da većini sudionika istraživanja sam pojam „interkulturalizam“ nije nepoznat, no istodobno ga nisu znali točno i precizno odrediti. Tako je većina sudionika istraživanja, njih 90,4 % procijenila da se tvrdnja „interakcije među pripadnicima različitih kultura“ odnosi na pojam „interkulturalizam“, dok je 89,8 % sudionika smatralo da tvrdnja „međusobno povezivanje i prožimanje raznih kultura u društvu“ opisuje interkulturalizam kao pojam, a njih 88,7 % smatra da je to tvrdnja „aktivna suradnja dviju ili više kultura u svim područjima života“. Također je 87,6 % sudionika točnost za navedeni pojam, pridodalo tvrdnji „poštovanje i prihvaćanje različitosti“. Ovako visok postotak prepoznavanja tvrdnji koje se odnose na glavne sastavnice određenja pojma „interkulturalizam“ ukazivao bi na poznavanje interkulturalne problematike i pojmovno razlučivanje koncepta interkulturalizma od koncepta multikulturalizma. No, istodobno 68,9 % sudionika tvrdnju „prilagođavanje većinske kulture manjinskoj kulturi“ ne smatra dijelom koncepta interkulturalizma. Premda 67,2 % sudionika „asimilaciju manjinske kulture u većinsku kulturu“ ne svrstava u interkulturalizam, ipak 80,2 % sudionika smatra da je samo „postojanje različitih kultura na nekom teritoriju“ dovoljno da bi se govorilo o interkulturalizmu kao konceptu. Upravo, mogući razlog ovakvoj distribuciji odgovora sudionika može biti nedovoljno poznavanje i razlikovanje koncepta „multikulturalizam“ i „interkulturalizam“ unatoč dobroj općoj informiranosti sudionika, što je u skladu s njihovim zanimanjem knjižničara, informacijskih stručnjaka. Također je moguće

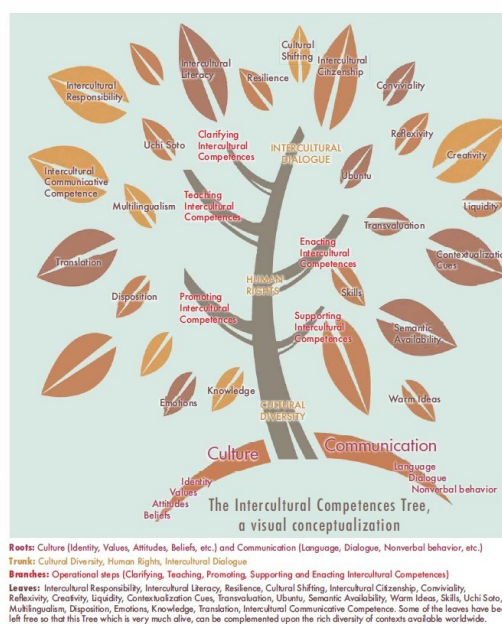
⁵ Knjižnična znanost i knjižnična praksa također nisu pošteđene takozvanih „šteta“ nastalih primjerice nesmotrenim provođenjem knjižničnih programa i aktivnosti koji nisu nužno stručno verificirani, vođeni ili pak nisu nastali u konzultativnoj suradnji s verificiranim stručnjacima za pojedino znanstveno ili stručno područje na koje se neka pojedina aktivnost ili program odnose.

⁶ Tako se primjerice u kontekstu kulturnih javnih politika koje se temelje na toleranciji, kulturnoj različitosti, izostanku bilo čije dominacije, poštovanju ljudskih prava i drugih interkulturalnih i multikulturalnih vrijednosti, termin „drugi“ ne koristi izvan konteksta koji jasno pojašnjava da se on ne odnosi na diskriminirajuće značenje različitosti kao drugotne ili druge nepoželjne te sl. Također, govorimo li u prethodno spomenutom kontekstu primjerice o „kulturnim pretpostavkama“, ma što god one značile u nekom (ne)znanstvenom kontekstu, potrebno ih je kontekstom precizno pojasniti i isključiti da uporaba navedene sintagme uključuje kulturni stereotip ili pak kulturne predrasude u bilo kojem diskriminirajućem smislu i sl.

⁷ Kasnija istraživanja o interkulturalnim kompetencijama hrvatskih knjižničara nisu dostupna te se u radu navode podaci zadnjeg dostupnog istraživanja.

nedovoljno poznavanje terminološke razlike između osnovnih odrednica oba koncepta što onda dovodi do poistovjećivanja pojmova i njihove zamjene. Naime, koncept multikulturalizma podrazumijeva postojanje i toleriranje različitosti na nekom teritoriju, ali ne i nužno interakciju, međusobno prilagođavanje i prožimanje elemenata manjinske i većinske kulture te njihovu suradnju kao što je to slučaj s konceptom interkulturalizma. Drugim riječima, sudionici su informirani o nekim odrednicama konceptata interkulturalizma i multikulturalizma, ali ih ne mogu precizno razlikovati i odrediti.

Prema Byramu „interkulturalno kompetentna osoba je ona koja je sposobna da „vidi“ odnos između različitih kultura, koja ima sposobnost medijacije, interpretacije, kritičkog i analitičkog razumijevanja svoje i tuđe kulture te interkulturalnog komuniciranja“ (Byram prema Hrvatić i Pirš, 2005: 258). Uzmemo li u obzir ovakvo određenje interkulturalno kompetentne osobe onda možemo promišljati u smjeru da hrvatski knjižničari zaposleni u narodnim knjižnicama ne posjeduju interkulturalne kompetencije te da im je potrebna sustavna edukacija za njihovo stjecanje. Također, nalazi istraživanja upućuju na potrebu sustavne edukacije profesionalne knjižničarske zajednice o temama iz područja interkulturalne komunikacije, ljudskih prava te srodnih tema. Problem interkulturalnog obrazovanja knjižničara, također zahtijeva i dodatna istraživanja kako bi se spomenuta problematika sagledala u cjelini te usmjerila u pravcu zadovoljavajućih rješenja. Slika 3 prikazuje jedan od mnogih mogućih načina vizualne simboličke konceptualizacije kompleksne strukture koncepta interkulturalnih kompetencija. Drvo ima kulturu i komunikaciju kao svoje korijene, kulturnu raznolikost, ljudska prava i interkulturalni dijalog kao svoje deblo i pet operativnih koraka kao grane. Listovi predstavljaju različite načine na koje se interkulturalne kompetencije mogu razumjeti ili artikulirati u konkretnim kontekstima (Intercultural competences: conceptual and operational framework, 2013: 22–23).

Slika 3. Stablo interkulturalnih kompetencija

U prilog potrebe dodatnog obrazovanja i stjecanja kompetencija knjižničara za svakodnevni rad govore i podaci dobiveni u istraživanju Dragije Ivanović i Badurine iz 2019. godine o kompetencijama diplomiranih knjižničara na hrvatskim studijima informacijskih znanosti. Prema navedenom istraživanju iz 2019. godine o procjeni knjižničarskih kompetencija diplomanata dobivenih tijekom studija informacijskih znanosti u Hrvatskoj, Dragija Ivanović i Badurina zaključuju da „postoji svojevrsan raskorak“ (Dragija Ivanović i Badurina, 2019) između akademskog obrazovanja knjižničara i potrebnih kompetencija knjižničara koje zahtijeva svakodnevni rad s članovima i korisnicima u knjižnicama. Prema njihovim navodima taj raskorak postoji „između ishoda učenja i kompetencija koje se očekuju da će ih studenti imati završetkom studija i percepcije studenata o razini dobivenih kompetencija“. Također, navedeni autori smatraju da se ipak ne može „zanijekati činjenica kako razlika između kompetencija koje studijski programi nude i percepcije dobivenih kompetencija postoji, što vrlo vjerojatno znači da prostora za poboljšanje ima, kako u pogledu studijskih programa tako i u pogledu budućih istraživanja kojima bi se uočeni rezultat dodatno dublje istražio“ (ibid.). Zanimljivo je primijetiti da navedeno istraživanje donosi i podatak o vrlo niskoj ocjeni od strane sudionika istraživanja, diplomanata knjižničarstva za sposobnosti organizacije i izvođenja programa iz kulture (2,78), kao i o relativno niskoj ocjeni (3,41) za vještine i sposobnost javnog komuniciranja i djelovanja potrebnih za svakodnevni rad u knjižnicama. Uzmemo li u obzir da „u praksi, u knjižnicama svih tipova knjižničari organiziraju velik broj raznolikih događanja i programa kojima, između ostaloga, promoviraju knjižnicu u zajednici u kojoj djeluje“ (ibid.), onda autori istraživanja s pravom zaključuju da takvo obrazovanje „ukazuje na nedovoljnu potporu postojećoj knjižničkoj praksi u tom segmentu“. Drugim riječima, kompetencije suvremenih knjižničara zahtijevaju i druga interdisciplinarna znanja i vještine u tome segmentu, osim onih koje pružaju studiji knjižničarstva. Tome u prilog govori i rasprava Aparac-Jelušić „Kompetencije knjižničara i informatologa: izazovi u vremenu društvenih i kulturnih promjena“ u kojoj autorica govori o potrebi oko usuglašavanja obrazovnih institucija oko „znanja i vještina u polju informacijskih znanosti u 21. stoljeću“ (Aparac-Jelušić, 2019). Tako Aparac-Jelušić kada govori o kompetencijama informacijskih stručnjaka za 21. stoljeće spominje dva zanimljiva pristupa. Jedan od njih je „konvergencijski pristup poput, modela 4Cs koji se fokusira na tzv. supervještine – kreativnost, komunikabilnost, kritičko mišljenje i sposobnosti suradničkog djelovanja“ te „modela koji je sintetizirao petnaestak različitih obrazovnih okvira objedinjenih unutar sljedećih razina:

- temeljna znanja (temeljna opća znanja, digitalna i računalna pismenost, međudisciplinarna znanja);
- humanistička znanja (vještine potrebne za život i rad, svijest o etičkim i emotivnim vrednotama, kulturalne kompetencije);
- metaznanja (komunikacija i suradnja, rješavanje problema i kritičko mišljenje,

kreativnost i inovativnost)" (Aparac-Jelušić, 2019: 6/12–7/12)

Obrazovanje knjižničara (suvremenih informacijskih stručnjaka) za posjedovanje profesionalnih kompetencija koje će ići u korak s potrebama suvremenih društava, jedan je od važnih aspekata koji zahtijeva sustavna istraživanja u navedenom području. Knjižnice jesu društvene institucije, a knjižničari osim što su informacijski stručnjaci oni su i stručnjaci koji rade i kreću se u tome društvenom okruženju te ulaze u čitavi niz interakcija kako s korisnicima različitih profila, tako i s kolegama različitih obrazovnih profila i preferencija.

3. Interkulturene kompetencije, interkulturalna komunikacija i interkulturalni dijalog

Knjižničarima kao akterima vlastitih multikulturalnih društava s jedne strane te informacijskim stručnjacima koji kroz svoj rad dolaze u doticaj s pripadnicima različitih kultura s druge strane, nužno je interkulturalno obrazovanje. Cjeloživotno učenje i obrazovanje iz područja ljudskih prava, demokracije, multikulturalizma i interkulturalizama te građanskog odgoja i obrazovanja za mir i nenasilje temeljne su sastavnice interkulturalnog obrazovanja knjižničara. Također, adekvatno obrazovano knjižnično osoblje o interkulturalnim sadržajima i pitanjima mora posjedovati tzv. interkulturalne kompetencije čiji cilj je „u razumijevanju temeljnih načela i načina funkcioniranja kulturno pluralne zajednice, razumijevanje načina na koji kultura oblikuje naše stavove o sebi i drugima, kritičko osvješćivanje etničkih, rasnih, rodnih i drugih čimbenika društvene nejednakosti, diskriminacije i opresije ili pak jačanje građanske odgovornosti, solidarnosti i spremnosti na društvenu akciju" (Spajić-Vrkaš, et al., 2016: 154). Sve prethodno navedeno upućuje na potrebu dodatnog obrazovanja knjižničara s ciljem postizanja statusa interkulturalno kompetentne osobe, odnosno stručnjaka koji posjeduje interkulturalne kompetencije potrebne za rad s pripadnicima manjina. Interkulturalne kompetencije u ovom radu objašnjene su prema shvaćanju Michaela Byrama. Prema njegovu shvaćanju postoji pet vrsta kompetencija (*savoirs*)⁸ ili pet sastavnica potrebnih za izgradnju interkulturalne kompetencije, a to su: stavovi i vrijednosti, znanje, vještine otkrivanja i interakcije, vještine tumačenja i povezivanja te kritička kulturna svjesnost. Stavovi i vrijednosti (*savoir être*) interkulturalno kompetentne osobe odlikuju se znatiželjom i otvorenošću prema pripadnicima drugih kultura, motivacijom za razumijevanje stvari iz perspektive drugih i različitih, voljom za odricanjem od etnocentričnih stavova te uvažavanjem i poštovanjem raznolikosti. Poznavanje jezika, kulture, tradicije te društvenih praksi pripadnika drugih kultura različitih od naše vlastite kulture s ciljem kvalitetne komunikacije i suradnje, odnosi se na kompetenciju stjecanja znanja (*savoirs*), dok se vještine otkrivanja i interakcije (*savoir apprendre / faire*) odnose na primjenu tih stečenih

⁸ Premda pojam „savoirs“ u doslovnom prijevodu znači „znanje“, ipak taj pojam u Byramovoj teoriji pokriva šire značenje te se odnosi i na određene sposobnosti, vještine i sl. Osim toga, treba napomenuti da Byram svoj model razvoja interkulturalnih kompetencija izvodi iz modela poučavanja nastave stranih jezika gdje se on u dizajniranju tog nastavnog procesa oslanja na komunikacijski pristup. Stoga se za njegov model interkulturalnih kompetencija kaže da je „model interkulturalne komunikacijske kompetencije“ (Mrnjauš, Rončević i Ivošević, 2013:78-79).

znanja, stavova i vještina kroz komunikaciju u konkretnim interakcijskim situacijama. Vještine tumačenja i povezivanja (*savoir comprendre*) odnose se na sposobnost razumijevanja i tumačenja ideja, dokumenata, raznih vrsta informacija, medijskih sadržaja te događaja iz druge kulture, ali i iz vlastite kulture s ciljem međusobnog povezivanja tih različitih kultura kao i različitih identiteta. Zadnja kompetencija ili sastavnica Byramovog koncepta kulturne kompetencije odnosi se na kritičku kulturnu svijest (*savoir s'engager*), odnosno na sposobnost kritičkog vrednovanja perspektiva, praksi, struktura i institucija kako u vlastitoj kulturnoj zajednici, tako i u kulturi drugih. Ovih pet Byramovih kompetencija ili čimbenika interkulturene kompetencije sa svojim obilježjima mogu se sažeti u tri dimenzije - afektivnu, kognitivnu te dimenziju vještina (Mrnjajus, Rončević i Ivošević, 2013: 78–79), a s ciljem prepoznavanja, objašnjavanja te analiziranja interkulturenih kompetencija.

Društveni akteri koji posjeduju interkulturene kompetencije preduvjet su i temelj za interkulturenu komunikaciju, a glavni cilj interkulturene komunikacije uspostavljanje je interkulturenog dijaloga. No, "glavni cilj dijaloga je izbjeći nasilje izmirivanjem razlika ili razmirica. Kako bi se taj zadatak ostvario, potrebno je upotrijebiti mnoštvo pristupa i vještina. Shodno tome, interkultureni se dijalog shvaća kao korak za/prema miru, izabran kao središnja vrijednost za kolektivnu strategiju opstanka umjesto opcije nasilja" (Katunarić, 2007: 334). Ostale funkcionalne ciljeve interkulturenog dijaloga Katunarić razmatra u odnosu na temeljne vrijednosti ili interkulturene kompetencije koje on definira kao "normativne pretpostavke". Moralne vrijednosti interkulturenog dijaloga odnose se na tradicijsko „višeglasje, traženje alternative“ i toleranciju koja "prvo zahtijeva kritičko preispitivanje vlastite pozicije" (ibid.: 335). Kognitivne vrijednosti odnose se na što veću razinu "razabiranja razlika" kako između pripadnika različitih kulturnih skupina tako i između pripadnika vlastite kulture s ciljem izbjegavanja stereotipa. Kognitivne, moralne i estetske vrijednosti u kombinaciji, odnose se na "tri sloja pozicija" i "kulturnih svjetova", a to su: univerzalni obrasci ili niz potreba, specifični ili regionalni, nacionalni, lokalni obrasci te individualni obrasci koji su najbolje izraženi kroz umjetničko stvaralaštvo. Političke vrijednosti za interkultureni dijalog prije svega odnose se na proširenje manjinskih prava, smatra Katunarić. Potrebno je voditi brigu o pojačanoj potpori, uvažavanju i toleranciji manjinskih prava zbog čega treba "svesti razlike na najmanju moguću mjeru s pomoću pretpostavke o ljudskim pravima i demokraciji, osobito s obzirom na prava žena." (ibid.: 334). Ekonomske vrijednosti u ovom kontekstu odnose se na jednako pravo na rad i dohodak te zaštitu siromašnih u smislu sprječavanja poticanja njihove društvene isključenosti. Prema Katunariću razvijanje kritičnosti kako prema tuđoj, tako i prema vlastitoj kulturi, zajednici i svjetonazoru spada u kategoriju kulturnih vrijednosti. On smatra da treba podržavati jednako, intelektualno i umjetničko djelovanje u "predstavljanju, zagovaranju ili promicanju različitih pozicija" (ibid.: 336) u društvu.

3.1. Neformalno i informalno učenje

Formalno učenje odvija se kroz formalni obrazovni sustav koji je strukturiran, reguliran i uključuje neki oblik certificiranja, odnosno ovjere. Danas se sve više naglašava značenje neformalnog i informalnog obrazovanja. Također, velika pažnja posvećuje se sferi slobodnog vremena pojedinaca. Informalno učenje nije planirana i ciljano usmjeravana obrazovna aktivnost, a odvija se gotovo stalno kroz našu svakodnevicu, na ulici, u kafićima, kod kuće, i sl. Za razliku od informalnog učenja, neformalno učenje jest dobrovoljno, ali sam proces učenja planiran je i tijekom njega postoji vodstvo, odnosno organizirano asistiranje. Dok neki autori kao primjerice Loewen (2011) i Rogers (2004) razlikuju formalno od neformalnog i informalnog obrazovanja, drugi pak smatraju da je gotovo nemoguće strogo odijeliti te oblike obrazovnih aktivnosti bez da se uzmu u obzir zajednički elementi koje objedinjuju kao primjerice Colley, Hodkinson, Malcom. *Bijela knjiga o međukulturnom dijalogu Vijeća Europe* (Bijela knjiga..., 2011) smatra neformalnim učenjem ono učenje koje se odvija izvan službenog obrazovnog sustava (škola i sveučilišta) s naglaskom na učenje koje se odnosi na rad i suradnju s mladim ljudima. Europske institucije potiču uključivanje stručnjaka u rad s mladim ljudima na razini organizacija za mladež, sportskih organizacija te vjerskih zajednica koje smatraju upravo "pravim mjestima" za promicanje interkulturalnog dijaloga u neformalnom obrazovnom kontekstu. Vršnjačke grupe, kulturne institucije (knjižnice, muzeji, centri za kulturu i druge), obitelj, škola i radno mjesto mogu biti ključni prostori za izgradnju društvene kohezije. Drugim riječima, institucije civilnog društva i nevladine organizacije "nezaobilazni su elementi pluralističkog demokratskog društva u kojemu se promiče aktivno sudjelovanje u pitanjima od javnog značaja i odgovorno demokratsko građanstvo zasnovano na ljudskim pravima i ravnopravnost žena i muškaraca." (ibid.) Također treba uzeti u obzir snažan utjecaj javnih medija (televizije, tiska i sl.), a osobito utjecaj elektroničkih medija na informalno/neformalno učenje pojedinaca.

4. Interkulturalna komunikacija

Samovar, Porter i McDaniel navode da se svaka ljudska komunikacija temelji na tri međusobno povezane sastavnice koje utječu na kvalitetu te komunikacije i to u smislu njezina interkulturalnog razumijevanja. Te sastavnice su: jezik koji je otvoren sustav, naša sloboda izbora te posljedični karakter svake komunikacije (Samovar, Porter i McDaniel, 2013: 322). Jezik osim što je sredstvo komunikacije, on nam kao otvoren sustav omogućava bezgranično širenje rječnika usvajanjem novih riječi kao i novih informacija, odnosno omogućava nam učenje. Zahvaljujući sposobnosti učenja pojedinci tijekom cijelog života mogu stjecati nova znanja i spoznaje, pa samim tim usvajati i informacije o drugim pojedincima iz različitih kultura. Naše se svakodnevno djelovanje tijekom cijelog života može svesti na činjenicu da je ono stvar vlastitog izbora. Drugim riječima, od toga hoćemo

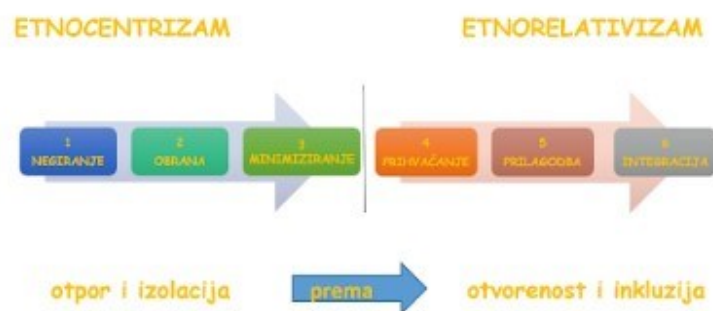
li danas ustati iz kreveta do toga hoćemo li kupiti cigarete ili razgovarati s kolegama, sve je stvar naše odluke i izbora, smatraju autori. Ljudi svaki dan biraju što hoće ili neće učiniti, odnosno imaju osobnu slobodu odlučivanja o vlastitom životu. Svakodnevnica pred pojedince postavlja cijeli niz različitih izbora i odabira, a na njima je da izaberu način na koji će koristiti tu svoju mogućnost. Dakle, kako ističu autori, pitanje slobode izbora je neupitno, no "ključno je pitanje, kako koristite tu mogućnost izbora" (ibid.: 323). Svaka naša komunikacijska djelatnost ostavlja trag, stvara određene rezultate te stoga nužno je i da svoje radnje imamo "pod nadzorom", odnosno da budemo "svjesni traga" koji ostavljamo. Mogući problemi u interkulturalnoj komunikaciji među akterima mogu nastati zbog niza razloga kao što su: preferiranje komunikacije sa sličnima sebi, povlačenja iz komunikacije, tjeskoba zbog nepoznatoga, stereotipi, predrasude, predviđanje zbog smanjivanja nesigurnosti tijekom komunikacije sa strancima, prakticiranje pozicija moći u društvu, rasizam, etnocentrizam te ksenofobija i drugo.

Da bi objasnio percepciju kulturnih razlika od strane pojedinaca te njihove reakcije i ponašanje, Bennett je konstruirao razvojni model interkulturene osjetljivosti pod nazivom DMSI - The Developmental Model of Intercultural Sensitivity. (Na slici 4 vidi se Bennettov razvojni model interkulturene osjetljivosti). Temeljna pretpostavka Bennettova modela govori da s povećanjem složenosti i sofisticiranosti nećijih iskustava s kulturno različitim, raste i njegova kompetencija u interkulturalnim odnosima. Njegov model smatra se "razvojnim", jer podrazumijeva da se senzibilitet za interkulturene odnose kod ljudi razvija kroz šest kontinuiranih faza, a svaka naredna faza definira veću osjetljivost prema kulturnim razlikama od one prethodne. Svaku fazu razvoja interkulturene osjetljivosti karakterizira određena "kognitivna struktura" koja je izražena kroz određene stavove i ponašanja pojedinaca kao posljedica određene percepcije kulturnih razlika. Negiranje, obrana, minimiziranje, prihvaćanje, prilagodba i integracija šest su razvojnih faza interkulturene osjetljivosti koje Bennett objašnjava u rasponu od etnocentrične do etnorelativne perspektive. Tako negiranje, obrana i minimiziranje pripadaju etnocentričnom svjetonazoru, dok su prihvaćanje, prilagodba i integracija faze etnorelativne percepcije stvarnosti i svijeta oko nas.

5. Interkulturalno obrazovanje

Kao što je vidljivo iz razmatranja prethodnih autora Byrama, Katunarića, Samovara i drugih, interkulturalni dijalog zahtijeva određene interkulturene kompetencije aktera koji ga prakticiraju tijekom neke interkulturene komunikacije. Te kompetencije se primjerice prema Bennettu stječu, odnosno uče, razvijaju i uvježbavaju, kako bi ih se moglo primjenjivati i usavršavati kroz interakcije tijekom cijelog života (Putnik, 2019: 65). Kako je to istaknuto u *Bijeloj Knjizi o interkulturalnom dijalogu Vijeća Europe*, poznatoj i kao *Bijela knjiga (Bijela*

knjiga, 2011.), obrazovanje pojedinaca ima ključnu ulogu u stjecanju njihovih kompetencija za interkulturalni dijalog. U njoj se nadalje navodi da institucije državne vlasti, kulturne, odgojne i obrazovne institucije, organizacije civilnog društva, vjerske zajednice, mediji i druge kroz svoju djelatnost u društvu imaju temeljnu zadaću prenositi interkulturene vrijednosti te razvijati interkulturene kompetencije pojedinaca i društva u cjelini. Za razvoj europskog inkluzivnog društva s ciljem ostvarivanja interkulturalnog dijaloga potrebna je suradnja i partnerski odnos između institucija europskih društava i unutar njih. Stoga, kako stoji u Bijeloj knjizi (2011): "obrazovanje na području demokratskog građanstva od fundamentalne je važnosti za slobodno, otvoreno, tolerantno, pravedno i inkluzivno društvo, za društvenu koheziju, uzajamno razumijevanje, međukulturalni i međuvjerski dijalog i solidarnost, kao i jednakost između žena i muškaraca. Ono obuhvaća svaku formalnu, neformalnu i informalnu obrazovnu aktivnost, uključujući i strukovno obrazovanje, ulogu obitelji i zajednice, a koje omogućavaju pojedincu da bude aktivan i odgovoran građanin koji uvažava druge. Obrazovanje na području demokratskog građanstva između ostalog podrazumijeva obrazovanje iz povijesti, građanstva, politike, ljudskih prava, obrazovanja o globalnom kontekstu društava i o kulturnom naslijeđu. Ono potiče multidisciplinarni pristup i kombinira usvajanje znanja, vještina i stavova, a posebno sposobnost razmišljanja i samokritičnosti koja je neophodna za život u kulturno raznolikim društvima." (Bijela knjiga, 2011: 44). Interkulturene kompetencije, primjerice prema Antoniju Perottiju, trebale bi se početi stjecati već od vrtića te nastaviti kroz sve razine formalnog (ne)obaveznog obrazovanja koje neki pojedinac pohađa, kao i kroz cjeloživotno učenje na radom mjestu te tijekom provođenja njegova slobodnog vremena. Takav koncept interkulturalnog obrazovanja za interkulturene kompetencije podržava i *Bijela knjiga o međukulturalnom dijalogu Vijeća Europe*.

Razvojni model interkulturene osjetljivosti prema M. Bennettu¹

Slika 4. Razvojni model interkulturene osjetljivosti prema M. Bennettu

6. Zaključak

S obzirom na europsku povijest i tradiciju interkulturalna komunikacija kao ni kulturna raznolikost nisu ništa novo. Europska povijest obilježena je brojnim međukontinentalnim migracijama, čestim redefiniranjem granica, kolonijalnim utjecajima te multinacionalnim imperijima. Suvremena migracijska kretanja, demografske promjene, globalizacijski procesi te stalni razvoj tehnologije i informatizacije društava preobražavaju europski kontinent namećući potrebu za inkluzivnim društvom izgrađenim na međukulturnom dijalogu i kulturi tolerancije. Svakom pojedincu, bez obzira na to pripada li većinskoj kulturi ili pak kulturi neke manjinske skupine, moraju biti zagarantirana građanska, politička, socijalna, ekonomska i kulturna prava te slobode u skladu s načelima i standardima Europske konvencije o ljudskim pravima.

Europska ideja interkulturalizma i interkulturalnog dijaloga počiva na imperativima uvažavanja dostojanstva svakog čovjeka, poštivanja ljudskih prava i demokratskih načela te vladavine prava. Sloboda izražavanja, jednakost, rodna ravnopravnost te izostajanje bilo čije dominacije temeljne su vrijednosti interkulturalne komunikacije i interkulturalnog dijaloga. Preferirano određenje interkulturalno kompetentne osobe jest ono koje navodi Byram stavljajući pri tome naglasak na komunikacijske, kritičke te analitičke sposobnosti i znanja obučeni pojedinci za posredovanje u interkulturalnim dijalozima među pripadnicima različitih kultura u suvremenim društvima. Za interkulturalizam može se reći da „teži suodnosu kultura u kojem one ne gube svoja posebna obilježja, ali u svom dodiru stvaraju „novu kulturnu sintezu“ (Čačić-Kumpes i Heršak, 1994: 191–199). Drugim riječima, za interkulturalizam se može reći da on teži stvaranju novih kulturnih obrazaca u nekoj zajednici ovisno o akterima i uvjetima u kojima te promjene nastaju. Kad govorimo o obrazovanju knjižničara za navedene teme iz područja ljudskih prava, interkulturalnih i multikulturalnih sadržaja te srodnih tema, onda treba uzeti u obzir i rezultate istraživanja iz 2016. koje s obzirom na odgovore sudionika, hrvatskih knjižničara upućuje na potrebu dodatnog obrazovanja knjižničara za stjecanje interkulturalnih kompetencija (Putnik, 2019: 184). Također treba imati na umu i istraživanje iz 2019. (Dragija Ivanović; Badurina, 2020: 731) koje upućuje na svjesnost diplomiranih knjižničara o vlastitoj obrazovnoj (ne) kompetenciji potrebnoj za obavljanje svakodnevnih poslova u knjižnicama. Uzmemo li u obzir prethodno navedeno određenje interkulturalno kompetentne osobe onda možemo promišljati o tome da hrvatski knjižničari zaposleni u narodnim knjižnicama ne posjeduju interkulturalne kompetencije, te da im je potrebna sustavna edukacija kroz cjeloživotno učenje, bilo da se ono odvija kroz formalne ili neformalne oblike obrazovanja. Problem interkulturalnog obrazovanja knjižničara, također zahtijeva i dodatna istraživanja kako bi se spomenuta problematika sagledala u cjelini te usmjerila u pravcu zadovoljavajućih rješenja.

Literatura

1. Aparac-Jelušić, T. (2019) *Kompetencije knjižničara i informatologa: izazovi u vremenu društvenih i kulturnih promjena*. Dostupno na: https://www.cobiss.si/OZ/PDF/OZ_2019_1_2_final/1924001_Aparac_Jelusic.pdf [22.11.2024.]
2. Bennett, M. J. (2004) *Becoming Interculturally Competent*. U: Wurzel, J. (ur.) *Toward multiculturalism: A reader in multicultural education*. Newton, MA: Intercultural Resource Corporation. Str. 62–77.
3. *Bijela knjiga o međukulturnom dijalogu: „Živimo zajedno jednaki u dostojanstvu“* (2011) Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje. Dostupno na: <https://www.azoo.hr/app/uploads/uvezeno/datoteke/medjukulturni-dijalog-web-1536911268.pdf> [22.11.2024.]
4. Byram, M. (2000) *Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning*. London: Routledge prema Hrvatić, N. i Piršl, E. (2005) *Kurikulum pedagoške izobrazbe i interkulturalne kompetencije učitelja*. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/205419> [24.11.2024.]
5. Čačić-Kumpes, J. i Heršak, E. (1994) Neki modeli uređivanja etničkih i kulturnih odnosa u višetničkim i višekulturnim društvima. *Migracijske teme: časopis za istraživanje migracija i narodnosti* 10, 3/4, str. 191–199.
6. Čačić-Kumpes, J. i Kumpes, J. (2008) Interkulturalni pristup etničkoj različitosti i etničke manjine: uvodno razmatranje na primjeru Hrvatske, Norveške i Slovenije. // *Razprave in gradivo - Treatises and Documents*, 56–57. Dostupno na: https://www.sistory.si/media/legacy/publikacije/1-1000/815/Razprave_in_gradiva-56-57.pdf#page=110 [22.02.2024.]
7. Čačić-Kumpes, J. (1992) Skica za sociologijski pristup interkulturalnoj komunikaciji. U: Čaldarović, O., Mesić, M. i Štulhofer, A. (prir.) *Sociologija i rat*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, str. 33–40.
8. Dragija Ivanović, M. i Badurina, B. (2020) *Procjena dobivenih knjižničarskih kompetencija završenih studenata informacijskih znanosti u Hrvatskoj*. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/367522> [20.11.2024.]
9. Hrvatić, N. i Piršl, E. (2005) Kurikulum pedagoške izobrazbe i interkulturalne kompetencije učitelja. *Pedagogijska istraživanja* 2, 2, str. 251–265. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/139325> [29.10.2024.]
10. *Intercultural competences: conceptual and operational framework* (2013). Paris : UNESCO. Dostupno na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000219768/PDF/219768eng.pdf.multi> [03.12.2024.]
11. Katunarić, V. (2007) *Lica kulture*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

12. *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* (1950) Dostupno na: https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/KONVENCIJA_ZA_ZASTITU_LJUDSKIH_PRAVA_I_TEMELJNIH_SLOBODA_s_izmjenama_i_dopunama_iz_PROTOKOLA_br._15.pdf [02.12.2024.]
13. Learn about interdisciplinary research (n. d.) Dostupno na: <https://new.nsf.gov/funding/learn/research-types/learn-about-interdisciplinary-research> [4.12.2024.]
14. Loewen, B. (2011) *Informalno i neformalno učenje – analiza i perspektive: esej za raspravu*. Dostupno na: <https://mladi.org/storage/2023/05/informalno-i-neformalno-ucenje-giz.pdf> [28.10.2024.]
15. Mrnjajus, K., Rončević, N. i Ivošević, L. (2013) *[Inter]kulturalna dimenzija u odgoju i obrazovanju*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta.
16. Perotti, A. (1995) *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
17. Putnik, M. (2019) *Knjižnice i kulturna različitost : uloga narodnih knjižnica u promicanju interkulturalnih vrijednosti u Republici Hrvatskoj*. Doktorski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru. Dostupno na: <https://dr.nsk.hr/islandora/object/unizd%3A3532> [28.10.2024.]
18. Rogers, A. (2004) *Looking again at non-formal and informal education – towards a new paradigm*. Dostupno na: <http://infed.org/mobi/looking-again-at-non-formal-and-informal-education-towards-a-new-paradigm/> [28.10.2024.]
19. Samovar, L. A., Porter, R. E. i McDaniel, E. R. (2013) *Komunikacija između kultura*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
20. *Smjernice za knjižnične usluge za multikulturalne zajednice : s IFLA-inim Manifestom za multikulturalnu knjižnicu* (2010) Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo
21. Spajić-Vrkaš, V. et al. (2004) *Poučavati prava i slobode : priručnik za učitelje osnovne škole : s vježbama za razrednu nastavu*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta, Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo, str. 168. prema Piršl, E. i suradnici. *Vodič za interkulturalno učenje* (2016). Zagreb: Naklada Ljevak.
22. *UNESCO-ov Manifest za narodne knjižnice* (1994) Dostupno na: http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/UNESCOv_manifest_za_narodne_knjiznice.htm [10.10.2024.]
23. *White Paper on Intercultural Dialogue "Living Together As Equals in Dignity"* (2008). Dostupno na: http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf [17. 04.2024.] prema Bijela knjiga o međukulturalnom dijalogu „Živimo zajedno jednaki u dostojanstvu“, 2011. Dostupno na: http://www.azoo.hr/images/izdanja/Medjujulturni_dijalog_web.pdf [17.04.2024.]

Izvori fotografija

1. Intercultural Solutions. Dostupno na: <https://www.interculturalsolutions.net/culture-what-is-it-and-how-does-it-influence-us/> [26.11.2024.]
2. <https://www.pexels.com/photo/man-and-woman-sitting-on-wooden-chairs-in-the-library-6279982/> [26.11.2024.]
3. Intercultural competences : conceptual and operational framework (2013). Paris: UNESCO. Dostupno na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000219768/PDF/219768eng.pdf.multi> [03.12.2024.]
4. Bennet, Milton J. Becomin interculturally competent. U: Wurzel, J. (ur.) *Toward multiculturalism: a reader in multicultural education* (2004). Newton: Intercultural resource corporation. Str. 62–77.